

Filosofenbankje: Wat zegt de mens over God?

Jeroen: Henk fijn dat je er bent. Al weer de derde filosofie viering vandaag. De laatste van dit seizoen. Thema van deze viering: Wat zegt de mens over God?

Henk: Bij nader inzien een wat aanmatigende titel, vind je niet?

Jeroen: Hoezo? Aanmatigend? We zijn toch twee denkers?

Henk: Ja maar, moet het van het denken komen?

Jeroen: Ja, dat denk ik wel.

Henk: Voor mijn gevoel gaat er iets aan het denken vooraf.

Jeroen: Wat dan?

Henk: Dat je aangesproken wordt. Dat je eerst goed moet luisteren.

Jeroen: Dat is nou net niet mijn sterkste punt. En als predikant moet ik toch ook wat te zeggen hebben?

Henk: Luisteren niet je sterkste punt? Dat geloof ik niet. Wat zijn we nou al die tijd aan het doen? We zijn al weken met elkaar in gesprek? Dat zegt wat over jou. En dat zegt wat over mij! Ontmoeting. Vertrouwen. Verwondering. Geloof. Ja, zo kan ik wel achter de titel van deze viering staan: Want dit alles – zegt dat ook niet wat van God?

Jeroen: Zeker zegt dit wat van God. Zo hebben we best iets zinnigs over God te zeggen. We zijn immers ook naar God gemaakt. Eerst maar eens luisteren naar Levinas.

Introductie Emmanuel Levinas

Vorige week hebben we aandacht besteed aan Hannah Arendt. Ze was Joods, vertelde ik. Emmanuel Levinas was het ook. En net als Hannah Arendt heeft de Tweede Wereldoorlog hem niet ongemoeid gelaten.

Zijn wieg stond in Litouwen, maar als 24 jarige liet hij zich naturaliseren tot Fransman. Hij ging in het leger en kwam in een krijgsgevangenkamp, toen Frankrijk door de Duitsers werd overrompeld. Vermoedelijk heeft hij het aan zijn enorme talenkennis te danken, dat hij niet is vermoord. De Duitsers konden hem goed gebruiken als tolk.

Levinas heeft nog iets gemeen met Arendt. Hij was leerling en bewonderaar van Martin Heidegger, ongetwijfeld de grootste denker uit de eerste helft van de twintigste eeuw, die desondanks eind jaren dertig het nationaal socialisme omarmde.

Het heeft Levinas aan het denken gezet. Wat betekent het eigenlijk, dat Westerse filosofen alles willen begrijpen, dat ze alles in een systeem willen vatten. Zijn ze daarmee niet wegbereiders voor totalitaire regimes als in Rusland en China, als in het Duitsland van Adolf Hitler? Het leidde bij hem tot een grondige herbezinning op zijn eigen Joodse achtergrond. Waarbij hij het gesprek niet schuwde met andersdenkenden, zoals u in de hierna volgende tekst zult zien:

Tekst Emmanuel Levinas

Met de Joden weten Christenen en Moslims dat de dingen van de wereld bestaan op de wijze van *resultaten*, maar dat de mens méér is dan een resultaat. Naar het woord van Thomas van Aquino verwerft hij de 'waardigheid van een oorzaak' onder invloed van een oorzaak die bij uitstek uitwendig is: de goddelijke oorzaak. In alle drie onze Godsdiensten zijn we er immers van overtuigd, dat de menselijke autonomie op een uiteindelijke heteronomie berust en dat de vrijheid van de mens, de kracht die beschaving verwekt, niet zonder God kan bestaan.

Hoe wordt het menselijke dan opgevat door het Jodendom, dat zo bezorgd is om zijn onafhankelijkheid, maar tegelijk dorst naar God? Hoe kan het de eis van een haast duizelingwekkende vrijheid rijmen met zijn verlangen naar iets dat hem te boven gaat? Doordat het de aanwezigheid van God beleeft in en via de relatie tot de mens. Voor het Jodendom is die *ethische relatie* een heel bijzondere relatie: het contact met een wezen buiten de mens, dat in deze relatie optreedt, brengt de menselijke autonomie niet in gevaar, maar sticht en bevestigt ze.

De dimensie van het goddelijke opent zich vanuit het menselijk gelaat. Daar is het dat het Transcendente, oneindig Anders, een beroep op ons doet. De nabijheid van de Ander, de nabijheid van de naaste, is een onontkoombaar moment van openbaring, van een tegenwoordigheid, die absoluut is (dat wil zeggen, losgemaakt van elke relatie), die zich uitdrukt. Zijn epifanie bestaat erin ons uit te dagen door de nood in het gelaat van de vreemdeling, van de weduwe en de wees.

"Een godsdienst van volwassenen": § 1 "De gemeenschappelijke taal"
en § 4 "De ethische relatie als godsdienstige relatie"
"De totaliteit en het oneindige": blz. 85

Weerloos?

In 1957 houdt Emmanuel Levinas een voordracht in een abdij van de Benedictijnen in Marokko.

Hij neemt daar deel aan een congres voor Joden, Christenen en Moslims over de opvoeding. En de woorden, die hij daar spreekt, klinken ook nu, in deze kerk.

Welk inzicht delen wij als Joden, Christenen en Moslims?

Dat is de inzet van zijn lezing.

Tot onze verrassing doet hij dan een beroep op Thomas van Aquino,

naast Augustinus de grootste kerkvader van de Rooms-Katholieke kerk:

De dingen van de wereld bestaan op de wijze van een resultaat, zegt hij;

maar de mens is méér dan een resultaat.

Hij heeft de waardigheid van een oorzaak.

In de wetenschap spreken we hier over oorzaak en gevolg, over causaliteit.

De kracht van een biljartbal, die ik aanstoot, zet zich onontkoombaar voort in de biljartbal die geraakt wordt.

Een appel, die ik een meter boven de grond loslaat, kan niet anders dan recht naar beneden vallen.

Het gaat hier om wetmatigheden uit de natuur –

en als ik genoeg van wiskunde weet,

dan kan ik snelheid van appel en biljartbal tot op de seconde uitrekenen.

De dingen van de wereld. Ze bestaan dus op de wijze van een resultaat.

De uitkomst van een rekensom. Ze liggen vast.

Er is echter ook een beginpunt.

De appel is gaan vallen, omdat ik hem losliet.

De biljartbal is gaan rollen, omdat ik hem aanstootte met mijn keu.

Het resultaat komt voort uit een oorzaak, die bij mij ligt.

Ik ben begonnen. Ik was het eerst – en dat geldt zelfs voor een dier.

Ik heb een mooi voorbeeld, waaraan Levinas vermoedelijk nooit heeft gedacht, maar dat wél een voorbeeld van Thomas van Aquino zou kunnen zijn:

Ik loop door het bos. En aan de rand van het pad zie ik een dode uil liggen.

Hij ligt in het gras, half op zijn buik.

Ik wil hem graag van voren bekijken. Zijn veren zijn daar zo mooi getekend.

Dus ik probeer ik hem met mijn voet om te keren.
Maar dan, tot mijn schrik beweegt ie. Het dier lééft.
Het is er slecht aan toe, maar het leeft wel.
Als het dood was geweest, dan had ik het kunnen omrollen als een ding.
Die beweging kwam dan uitsluitend van mij.
Maar de uil beweegt zélf.
Volgens Thomas is het kenmerk van een levend wezen, dat het beweegt vanuit zichzelf.
Het heeft – net als de mens – een beginsel van beweging in zich.
Het heeft bewegingsvrijheid, een ziel.

En op het moment, dat ik dát ontdek: dat ik leven in het uiltje ontdek, gebeurt er nóg iets, dat nu wél in de lijn van Levinas ligt:
Ik *moet* iets met het dier. Ik moet iets doen.
Het plaatst mij voor mijn verantwoordelijkheid.
ik kijk om me heen. Is er misschien nog iemand anders?
Nee, er wordt iets gevraagd van *mij*. En ik kan nu niet doen, alsof er niets gebeurd is.
Natuurlijk: ik heb de vrijheid om me af te wenden en door te lopen.
Ik kan me voorhouden, dat het de natuur is en dat ik toch niets kan doen.
Maar ook dát is een antwoord op dat eerste begin: de schok om leven te ontdekken in een wezen zoals ik.
Een levend wezen, dat – let wel – weerloos is.

Eenzijds is er het levensbeginsel, waarover Thomas van Aquino spreekt.
Dat levende wezens als mens en dier zichzelf kunnen redden, eten, drinken, voortplanten, vluchten en vechten.
Anderzijds is er een verantwoordelijkheid, die opgeroepen wordt, als ik als mens een ander levend wezen ontmoet, een wezen weerloos en kwetsbaar.
En dan gaat het om een verantwoordelijkheid, die – het woord zegt het al – om een antwoord vraagt.
Er speelt hier geen natuurwet, die mij bepaalt.
Geen oorzaak, die mij mijn vrijheid ontnemt.
Sterker nog: ik vind er mijn vrijheid.

Maar hoe is God hier dan in het spel?

Ik heb heel veel gelezen van Levinas en wat me steeds opvalt bij hem. Hij argumenteert niet. Hij poneert. Hij stelt gewoon.
Let u maar eens op de stukjes tekst, die we zonet hebben gelezen.
We zijn ervan overtuigd – zegt hij in de eerste alinea – dat de vrijheid niet zonder God kan bestaan.
En in de tweede volgende alinea's heeft hij het plompverloren over Gods aanwezigheid, over de dimensie van het Goddelijke, openbaring, Epifanie.

Kun je hier nog wel spreken van een filosofie? Is dit niet eerder theologie? Zijn dit niet veeleer geloofsuitspraken?

Je kunt God leren kennen vanuit de schepping, zo zagen we bij Augustinus.
We kunnen daarbij afgaan op onze eigen ervaring.
Hier speelt een natuurlijk Godsbesef, dat universeel is. God, die we ontmoeten als een kracht, als scheppingskracht, als energie. De sterren aan de hemel, de stilte. de kosmos. Het eeuwige. De eeuwige:
Je vindt dit Godsbesef in alle godsdiensten terug. Ook in de Bijbel. Elohiem, zo wordt God hier eerbiedig genoemd.
Maar het bijzondere van de God van Israël is, dat deze God een eigenaam heeft. Hij onttrekt zich aan ons denken. Hij is niet de God van de filosofen. Hij is de God van Abraham, Izak en Jacob. Hij bekommert zich om ons. Hij openbaart zich aan ons. En die juist dán laat Hij zien, wie wij als mensen zijn.

Je kunt het hebben over dé mens, de mens dus als soort.
Maar je kunt het ook hebben over Piet Jansen: deze ene mens, die uniek is.
Ziet u de parallel met de openbaring van God?
We kunnen het hebben over de God, die oprijst vanuit de natuur.
Maar ongedacht en onverwacht is de God, die het woord neemt.
Die zich aan ons openbaart.
Is dat een geloofsuitspraak? Volgens Levinas raakt het aan de filosofie

Hoe kan ik die Piet Jansen namelijk leren kennen?
Door me een beeld van hem te vormen. Dan weet ik, waar ik aan toe ben. Dan kan ik hem plaatsen. Piet misschien wel als resultaat.
Ja, wat zeg ik nu? Maak ik zó van Piet een ding tussen de dingen?

Als u mij overdreven vindt, kijk u dan maar eens naar het plaatje in de liturgie. U ziet hier iemand met het syndroom van Down. Er is een dossier van deze jongen. Artsen, begeleiders, de ouders: ze hebben hem in beeld gebracht. Object van zorg is hij. Bewoner, cliënt, voorwerp van hulpverlening.

Ook de fotograaf brengt de jongen in beeld.

Maar dan plotseling doet deze cliënt de fotograaf na. Ze moeten beide lachen. Een bevrijdende lach: Wie kijkt er nu naar wie?

Ineens realiseert de fotograaf zich, wat hij aan het doen is. En ineens is er sprake van een ontmoeting van mens tot mens.

Het beginpunt ligt bij de jongen. Het naakte gelaat, dat achter alle aanslibbels van etiketten, diagnoses, normen en waarden tevoorschijn komt. Openbaring, Epifanie. Waarom spreek ik als fotograaf überhaupt over een jongen?

Wie is daar voorbij alle aanslibbels? Wie is daar, die vooraf gaat aan onze vooroordelen, de dogmatiek, de ideologie, de context van waaruit wij denken en spreken, onze geschiedenis, onze cultuur?

Vanuit het menselijk gelaat opent zich de dimensie van het Goddelijke, zegt Emmanuel Levinas. Het is weerloos. Het is naakt.

Filosofie viering: 'Wat zegt de mens over God?' (Mattheüs 25: 35-40)

Gemeente van Jezus Messias

Je kunt er momenteel niet om heen. De kijk-cijferhit 'B&B vol liefde'. Oftewel: 'Bed & Breakfast vol liefde'. Voor wie er nog nooit van gehoord heeft. Het is een televisieprogramma dat draait om het thema liefde. Vrijgezelle mannen en vrouwen proberen het hart te veroveren van een B&B-eigenaar in het buitenland. Het is een soort mix van het populaire programma 'Ik vertrek' en 'Boer zoekt vrouw'. Een datingsprogramma vol gewone mensen. Ik had er al eens wat over gelezen maar nog niets van bekeken. Totdat afgelopen woensdag tijdens mijn tennisochtend het programma uitgebreid werd besproken. Ik kon niet meepraten, en dat kan natuurlijk niet. Ik besloot te kijken. Boeiende tv over modale mensen die verlangen naar liefde, naar aandacht. De hoofdpersonen zijn geen supersterren vol botox en strakke huid, maar modale mensen met rimpels en een maatje te groot. Eigenlijk een programma over de mens die gekend wil zijn. De mens die 'gevoelig' is voor de aandacht van de ander.

'B&B vol liefde' weet deze gevoeligheid prachtig weer te geven. Tot in het diepst van onze ziel zijn wij gevoelig voor de mening van de ander, voor een liefdevolle blik of teder gebaar. De hoofdpersonen mogen dan soms wat zitten klungelen, onhandige toenaderingen maken of vaak net de verkeerde opmerking eruit flappen, ze laten duidelijk zien dat ieder mens gevoelig is voor wat de ander van ons vindt. Kortom: televisie met gevoelswaarde.

Ook Emmanuel Levinas benoemt in zijn werken meermalen de 'gevoeligheid' van de mens om aandacht en liefde. Hij meent zelfs dat 'de mens niet alleen een gevoeligheid voor de ander heeft, maar dat de mens ook gevoeligheid voor de ander is'. Deze gevoeligheid behoort tot ons DNA, aldus Levinas. Het maakt ons tot mensen en medemensen.

Deze gevoeligheid voor de ander is de bron voor onze verantwoordelijkheid voor de ander. Ik voel me verantwoordelijk voor het wel en wee van mijn naaste, want ik ben gevoelig voor hem of haar. Als de ander huilt, dan word ik geroepen tot troost, als de ander pijn heeft, word ik geroepen tot zorg. De

grootste liefde die ik voor een ander kan hebben, is het op me nemen van zijn of haar pijn. Plaatsbekleder zijn. 'Wie neemt uiteindelijk het lijden van anderen op zich, als dat niet de mens is', aldus Levinas. De mens kunnen we typeren als een door gevoeligheid gedreven verantwoordelijk mens.

Als we nu de brug slaan naar God, dan kunnen we zeggen dan ook de Eeuwige, of de Levende, gevoelig is voor aandacht van de ander. Wat zegt de gevoelige mens over God? Dat God zelf ook gevoeligheid heeft voor het leven van de mens. Je zou haast zeggen: 'God is ook een mens', of 'bijna menselijk'. Al wat voor ons mensen geldt, is ook van toepassing op God.

Als ik God aanzie, dan zegt deze God: dood mij niet, misbruik mijn naam niet, kleiner me niet, ontken me niet, waardeer me, heb eerbied voor me, wees me genegen, heb me lief. God is een mensenmens. Zonder mens, geen God. Of anders gezegd: God wil niet bestaan zonder de mens. Door mens te worden in rabbi Jezus, is de Eeuwige de mens als mens nabij gekomen.

Nu is spreken over 'de mens' eigenlijk onzinnig. De mens bestaat niet. Net zomin de Nederlander bestaat, of de christen, of de 'Elstenaar'. Hanna Arendt zei al: 'De wereld wordt bewoont door mensen, niet door de Mens'. Er leven mensen op aarde, niet 'een mens'. De Protestantse Gemeente Elst bestaat uit allerlei mensen met een verhaal en een gezicht. De kerk bestaat ook niet. Het is een geheel van individuen die zich door de Geest van liefde een weten.

Op de voorkant van de liturgie is een kunstwerk van Marlene Dumas afgebeeld. Het zijn 36 portretten van psychiatrische patiënten die waren opgenomen in de psychiatrische zorginstelling 'Het Hooghuys' in Etten-Leur. Met deze portretten wilde de directie gevoeligheid bij bezoekers bijbrengen voor de bewoners. Het zijn mensen met een gezicht, een verhaal, kwetsbaar. Waardevolle mensen. Dit kunstwerk van 36 portretten toont dat 'de mens' niet bestaat, dat de ware mens ook niet bestaat. In al die portretten worden we iets van de mens gewaar.

Als 'de mens' niet bestaat, dan bestaat 'de God' ook niet. Ook de Eeuwige is niet in één enkel portret te vangen. God heeft een veelheid van gezichten. Voor ieder mens heeft God een ander aangezicht. Voor de één is God een kwetsbaar

